

KUTADGU BİLİG'DE TÜRK CİHAN HÂKİMİYETİ DÜŞÜNCESİ

Şaban ÖZ*

Özet

Bu makalede Yusuf Has Hâcib tarafından kaleme alınan, ilk Türk siyaset kitabı olan Kutadgu Bilig'deki Türk Cihan hâkimiyet düşüncesi ele alınmıştır. Her ne kadar eserde dağınık ve girift bir şekilde yer almış olsa dahi, Türk Cihan Hâkimiyeti düşüncesinin belli bir sisteme oturtulduğu görülmektedir. Hâkimiyet anlayışının merkezine yerleştirilen Hakan ve onun etrafında idareci sınıf, bunların görev ve sorumlulukları, ülke ile dünya kavramlarının birbirinden ayrılması, ülke yönetimi için yapılması gerekenler ve son olarak da hâkimiyette devamlılık ilkesi gibi unsurlar eserde yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib, Cihan Hâkimiyeti, Siyaset, Hakan

The Idea Of Turkish World Domination In Qutadgu Bilig

Abstract

In this article it is examined idea of "Turkish world domination" in accordance with Qutadgu Bilig (knowledge of policy) which is the first Turkish politics book and written by Yusuf Has Hacib. Although the idea is untidy and interlaced in the book, it is observable that the idea is based on a certain system. There are in this book subjects such as, Hakan (Khan) and statesmanship who were settled in the centre of the idea, their mission and responsibility, differentiation of country and world, necessary things for governance of country and finally principle continuity of domination.

Key Words: Qutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, World Domination, Politics, Khan

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, sabanoz@mynet.com

Giriş

Kutadgu Bilig, Türklerin İslâm dinini kabul ettiği ilk dönemde yazılmıştır. Yusuf Has Hâcib,¹ Türk dili ve kültürü yönünden büyük önemi olan bu eserini on sekiz ayda tamamlayarak 462 / 1069-1070'te Karahanlı Hükümdarı Ebu Ali Hasan b. Süleyman (Tabgaç Buğra Han)'a sunmuştur.² Kâşgar-Hâkâniye Türkçe'si ile yazılmış olan,³ Kutadgu Bilig “mübarek, mukaddes bilgi”⁴ veya “Saadete ulaşma ilmi”⁵ olarak çevrilmişse de, bu anlamı sonradan almış olması ve esas olarak “Devlet / Siyasî iktidar olma bilgisi” manasına geldiği ifade edilmiştir.⁶ Arat, Kutadgu Bilig'in insana her iki dünyada tam manasıyla kutlu olmak için gereken yolu göstermek amacıyla kaleme alındığını belirterek,⁷ “mutlu olma bilgisi”⁸ anlamını verir. Bununla beraber Arslan, Kutadgu Bilig'in “Devlet yönetme gücü” “Devlet yönetme yetkisi” ya da “bu kudrete sahip olan kişinin iktidarı” anlamlarına gelmesi gerektiğini aksi halde Kutadgu Bilig'in adı ile içeriği arasında bir tenakuz ortaya çıkacağını ifade eder.⁹

20 | db

Kutadgu Bilig, din, devlet, siyaset, terbiye, beyler ve halk üzerindeki görüşlerini anlatan, nasihat, felsefe, din ve siyaset kitabıdır.¹⁰ Eser, mevzuu bakımından İranlıların *Siyâsetnâme*'leri tarzında olmakla beraber, mecaz ve istiârelerdeki sâdelik gibi husûsiyetler İrân edebiyatında hiç bulunmayan özelliklerdir.¹¹ Ancak Kutadgu

¹ Hakkında bkz., Eraslan, Kemal, “Yusuf Has Hacib”, *İA*, Eskişehir 1997, XIII, 438-440; Uslu, Mustafa, “XI. Asırda bir Türk Mütefekkeri Yusuf Has Hacib”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı- 87, (Mart 1994), 42-44

² Bkz., Arat, R. Rahmeti, “Kutadgu Bilig”, *İA*, VI, Eskişehir 1997, 1038-1047, 1038; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev: Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İst. 2006, 27; Yeni Türk Ansiklopedisi, “*Kutadgu Bilig*”, Ötüken Yay., İstanbul 1985, VI, 2008-2011, 2008

³ Yeni Türk Ansiklopedisi, “*Kutadgu Bilig*”, VI, 2009

⁴ Bkz., Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “*Kutadgu Bilig*”, Dergah Yay., İstanbul 1986, VI, 16-17, 16

⁵ Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Ankara 1971, 103

⁶ Bu konuda bkz., Yeni Türk Ansiklopedisi, “*Kutadgu Bilig*”, VI, 2009; Kafesoğlu, İbrahim - Yıldız, Hakkı Dursun - Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)*, İSAR, İstanbul 1999, Kafesoğlu, 17

⁷ Bkz., Arat, R. Rahmeti, “*Kutadgu Bilig*”, *İA*, VI, 1039; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 29

⁸ Arat, R. Rahmeti, “*Kutadgu Bilig*”, *İA*, VI, 1039

⁹ Arslan, Mahmut, *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İst. 1987, 42

¹⁰ Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, I-V, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İst. 2002, II, 103

¹¹ Bkz., Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., VI. Bsk., Ankara t.z., 22-23; Kutadgu Bilig hakkında ayrıca bkz., Külekçi, Numan, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig'ten Seçmeler*, Toker Yay., III. Bsk., İst. 2005

Bilig'de devlet anlayışının ve siyaset-ahlak kaidelerinin geniş ölçüde Hint-İran kaynaklarına dayandığına şüphe yoktur. Bu telâkkiler bütün Müslüman milletlerin ortak kültür mirası haline gelmiştir.¹² Bununla beraber, eserin temelini İslâm öncesi ve sonrası Türk yönetim anlayışı oluşturmaktadır.¹³

Kafesoğlu'nun işaret ettiği gibi, Kaşgarlı Mahmud'un DivânuLügati't-Türk'ü, Türk Dünyasının dış cephesini tespit ederken, Kutadgu Bilig, Türklerin manevi tarafını, siyasî ve idarî görüşünü ortaya koymakta, böylece bu iki kitap İslam medeniyeti çevresindeki Türk topluluklarının dil ve edebiyatı ile Türk devletinin siyasî-ictimai bünyesini tanımamız için gerekli hemen bütün malzemeyi ihtiva etmektedirler.¹⁴ Kutadgu Bilig, İslâm kültür dairesine girmiş olan Türk topluluklarında ve devletlerinde Orta Asya Türk kültürünün nasıl ve ne dereceye kadar devam ettiği meselesi konusunda en zengin hazine konumundadır.¹⁵ Yusuf Has Hâcib, ideal bir hayat nizamını ifade ederken, içinde bulunduğu muhite de bir dereceye kadar temas etmiş ve realiteye de yer vermiştir.¹⁶

Kutadgu Bilig'le ilgili doğuda ve batıda birçok çalışma yapılmıştır.¹⁷ Karahanlı Türkçesiyle yazılmış üç eserden biri olduğundan, dönemin dil özellikleri incelenirken bu esere sık sık başvurulmuştur. Yeni Müslüman olmuş Türk toplumunun o zamanki kültürü, toplumdaki sınıflar, sınıflar arası münasebetler, hukuk ve ahlak kuralları bu eserden öğrenilmiştir.¹⁸ Birçok araştırmacının belirttiği

db | 21

¹² İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Rahmeti Arat İçin, Türk Kültürünü Araştırma Enst.*, Ankara 1966, 259-271, 267

¹³ Bkz., Caner, Cantürk, "Kutadgu Bilig'de Türk Yönetim Felsefesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 137, (Nisan 2002), 139-144

¹⁴ Bkz., Kafesoğlu, İbrahim, *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980, 4

¹⁵ Bkz., İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", 271; Kutadgu Bilig'de İslâmî unsurların tesiri konusunda iki önemli çalışma için bkz., Ersoylu, Halil, "Kutadgu Bilig'de Kur'an-ı Kerim Ayetlerinden İlhamlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, (Aralık 1981), 17-41; Kara, Mehmet, "Kutadgu Bilig'de Kur'an ve Hadisin Tesiri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 72 (Haziran 1991), 49-85

¹⁶ Arat, R. Rahmeti, "Kutadgu Bilig", *İA*, VI, 1040

¹⁷ Bkz., Arat, R. Rahmeti, "Kutadgu Bilig", *İA*, VI, 1045-1047; "Kutadgu Bilig", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, 478-480, 480 [Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisindeki "Kutadgu Bilig" maddesi, Arat'ın İslâm Ansiklopedisindeki maddesi esas alınarak Mustafa Kaçalın tarafından hazırlanmıştır]; Kutadgu Bilig nüshaları için bkz., Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 37-46

¹⁸ Öyle ki, halk inançlarına dair bilgi anekdotları dahi bu eserlerden tespit yoluna gidilmiştir. Bu konuda örnek bir çalışma için bkz., Ünal, Mustafa, "Kutadgu Bilig ve

gibi, Kutadgu Bilig, dönemin sosyal, siyasal ve düşünsel alandaki motifleri yansıtmaları açısından büyük önemi haizdir.¹⁹ Her ne kadar eser Karahanlı Devleti bünyesinde kaleme alınmışsa da gerçek şu ki, Yusuf Has Hâcib, Karahanlılar'dan önceki Türk kültür ve medeniyetinin yoğun bir şekilde etkisi altındadır. Dolayısı ile Kutadgu Bilig'e belli bir dönemin anlayışının ürünü olarak bakmak yanlıştır. Bu kaynak üzerinde kamu müesseseleri, medenî-siyasî terimler, âdet ve telâkkiler üzerinde yapılacak mukayeseli incelemelerin Osmanlılara kadar Orta Asya Türk kültürünün devamlılığı meselesi hakkında bizi büyük ölçüde aydınlayacağı aşîkârdır.²⁰ İşte bu yüzden ki biz de, Türklerin uzun yıllar boyunca muhafazasına büyük önem verdikleri "Türk Cihan Hâkimiyet" düşüncesinin Türk tarihinin en önemli eserlerinden biri konumunda olan Kutadgu Bilig'deki izlerini takip etmeye çalışacağız.

İslam kültürünün yanı sıra, geçmiş Türk kültürünün etkisinin de açıkça görüldüğü Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hâkimiyet Mefkûresine geçmeden önce, bu konu üzerinde durmanın mefkûrenin Kutadgu Bilig'de ele alınışının ortaya konulması bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

22 | db

Orhun Kitabelerindeki; "Yukarıda gökyüzü aşağıda yağız yer yaratıldıkta, ikisi arasında insan-oğlu (kişi-oğul) yaratılmış, insan-oğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan ve İstemi Kağan tahta oturmuş..." ifadelerinde Türk Cihan Hâkimiyetinin, başlangıcını insanın yaratılışına kadar götürmekte, başka bir ifade ile "ezeli" olduğu vurgulanmaktadır. Elbette, "ebedilik" vasfını da taşıyan bu ibarede görülüyor ki, yeryüzündeki insanlar ve ülkeler arasında herhangi bir ayırım yapılmamış, bütün toplulukları içine alan dünyayı, idare yetkisi Türk hükümdarına verilmiştir. Buna göre, yeryüzü bir bütündür ve insanlar tek bir kitleden müteşekkildir. Hepsinin üzerinde hükümdarın bulunması ve Tanrı bağıışı kazanmış olan bu hükümdarın töreye²¹ göre dünyayı idare etmesi gerekir. Aynı zamanda tarihte geniş fetihler şeklinde ifadesini bulan Türk Cihan hâkimiyeti

Divanü Lügat-it-Türk'deki Halk İnanışlarına Fenomenolojik Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 114, (Haziran 1998), 215-224

¹⁹ Kutadgu Bilig hakkındaki görüşler için bkz., Kara, Mehmet, *Bir Başka Açıldan Kutadgu Bilig*, Birleşik Yayınları, Ankara 1990, 10-18

²⁰ Bkz., İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", 271

²¹ Töre konusunda bkz., Donuk, Abdulkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1988, 85; Başer, Sait, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1990, 69-105

ülküsünün temel felsefesine kaynak teşkil eden bu telakki, soy, dil ve din yönlerinden insanları birbirinden ayırmağa elverişli olmadığından, sorumlu Türk hükümdarı, idaresi altındaki kitleler arasında herhangi bir fark gözetmemiş, böylece Türk Devleti çeşitli toplulukların kendi inançlarında serbest bulunduğu bir siyasî ortamın temsilcisi olmuştur.²²

İslâm çevresinde Türk hâkimiyeti daha XI. asırdan itibaren Müslüman ve Türk kültürlerinin birbiri ile kaynaşması sonucunu vermeğe başlamış, İslâmiyet başlıca dayanak haline gelmiş, Türk devletlerince bu dinin yayılması için büyük emekler harcanmıştır.²³ Türklerin Orta Asya bozkırlarından coşku ile getirdikleri cihan hâkimiyeti ülküsüne, İslâmiyet'i kabul etmekle dinî bir farz da eklenmiş oluyordu. O da İslâm dininin öğretisini yüceltmek ilkesi, yani *İlây-ı Kelimetullah*'tır.²⁴ Dolayısıyla Bozkır Türk Devlet Başkanının vazifelerinden sayılan "cihanı idare etme" düşüncesi Türk-İslâm devletlerinde de yaşamakta devam etmiştir.²⁵

Türk Cihan hâkimiyeti mefkûresini "*efsanevi bir mahiyet*"²⁶ taşıdığını iddia ederek, hâkimiyet kavramını maddî temellerle açıklamaya çalışanlar olmuştur.²⁷ Kanaatimizce bunun temel nedeni; dünya hâkimiyeti anlayışının gerçek anlamda kavranamamış olması ve hâdisenin ideolojik bir yaklaşımla ele alınmasıdır. Zira Türk Cihan Hâkimiyeti düşüncesinin biri teorik, diğeri uygulamaya dönük olmak üzere iki cephesi vardır. Teorik cephesini, o zamanki bilinen dünyaya göre veya dünyanın Türklerce malum durumuna göre değerlendirilmiş şekli ile Asya Hun, Avrupa Hun ve Gök-Türk vesikaları ışığına dayanarak "dört köşe" veya "törtbulung" üzerinde Türklerin kutsal hükümranlığının tabii sayılmasından ibarettir. Uygulama cephesi ise, kaynaklarda geçen ifadesi ile "Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar" her tarafı Türk idaresi altına almak imkânlarının aranması ve zorlanmasıdır.²⁸ Nitekim Türk Cihan Hâkimiyeti düşüncesi, Türk fütihat felsefesinin ana kaynağı ve daya-

²² Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2000, 267

²³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 365

²⁴ Parmaksızoğlu, İsmet, *Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, 21

²⁵ Bkz., Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 363, Osmanlıların Türk Cihan hâkimiyeti mefkûresini gerçekleştirme yolundaki çabaları için bkz., Parmaksızoğlu, 17-20

²⁶ Bertkay, Halil ve komisyon, "İktisat Tarihi", *Türkiye Tarihi*, ed: Sinan Akşit, Cem Yay., İstanbul 1997, I, 25-136, I, 69

²⁷ Bkz., Bertkay, I, 71-72

²⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 254

nak noktası olarak, daima gerçekleştirilmesine çalışılan bir ülkü niteliğini tarihimiz boyunca muhafaza etmiştir.²⁹

I-Kutadgu Bilig’de Hükümranlık (Hakan)

Yusuf Has Hâcib’in düşünce sisteminin merkezi insandır. Yusuf, gerek kişiyi ve gerek devlet şuuruna yükselmiş toplumlari, doğruya, iyiye, güzele, mutluluğa, başka bir deyimle maddî olarak yükselmeye, moral olarak yücelmeye götürecektir bir sistem kurmuştur. Bu sistemin sürükleyici ögesi “sorumlu” insandır. Sorumluluk, kişinin toplumda bulunduğu yere ve işlevine göre, sıradan üyeden tepelere doğru, artan ölçülerle tırmanır ve devlet başkanında doruğa erişir.³⁰ Yusuf Has Hâcib’in bu düşünce sistemine dayanarak, cihan hâkimiyetinin merkezine hükümdarı (hakan, bey) yerleştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Kutadgu Bilig’de, “*Cihanşümül hâkimiyeti ifade eden*”³¹ Hakan’a, dünya bağlılığını sunmaktadır:

- 98- Kimi elini uzatır tütsü tutar;³²
kimi misk misk saçar, dünya güzel kokularla dolar.
- 99- Kimi doğudan binlerce armağan sunar;
kimi batıdan hizmetine koşar.
- 101- Mutluluk hizmet için gelmiş kapıda durur;
kapıda duran kulluk için durur.
- 102- Hakan’ın namı, şanı dünyaya yayıldı;
onu göremeyen gözlerin uykusu kaçtı.
- 460- Dünya halkı bunu duyunca onu arzuladı
ona yakınlık göstererek etrafına üşüştü, toplandı.
- 1886- Dünya halkı huzur ve mutluluk içinde rahata kavuştu;
bütün halk hükümdara dua etti.
- 1887- Başka memleketlerin halkı da bunu işitti,
ve onun yüzünü görmeyi arzu etti.
- 2076- Bütün dünya halkı ona kul olur; böyle beyler
- 5805- Hükümdar bugün huzur içinde tahtına çıksın;
onun düşmanı uzaktan başını eğip yeri öpsün.

Kutadgu Bilig’de, Cihan hâkimiyet düşüncesinin merkezinde yer almasından dolayı “hakan” kavramı üzerinde geniş bir şekilde durulmaktadır. Bunun bir diğer sebebi ise, “devletin, devlet başkanının kimliğinde somutlaşmış”³³ olmasıdır. Ancak bu durum kesin-

²⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 256

³⁰ Kezer, Aydın, *Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987, 50

³¹ İncelik, Halil, “Osmanlılar’da Saltanat ve VerâsetiUsûlü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgili”, *SBF Dergisi*, XIV / I, (1959), 75

³² Çalışmamızda Reşid Rahmeti Arat’ın çevirisi (Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev: Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul 2006) kullanılmış olup beyit numaraları başta zikredildiği için her seferinde sayfa numarası atfına ihtiyaç duyulmamıştır.

³³ Kezer, 89

likle hâkimiyet anlayışının kişiye endekslenmiş bir görüş olarak algılanmaması gerekmektedir. Bizi bu görüşe sevk eden, Kutadgu Bilig'de Hakan'ın daha çok sembolik bir anlatımla ele alınmış olmasıdır:

- 939- Ay-Toldı yer öptü, kalktı ve dedi ki;
Ey aziz ikbal, ey iyi kanun.
2758- Samimi insan ne der, dinle;
ey dünyanın temeli, bu söze göre hareket et.
5086- Ey dünyaya hâkimolan, iyi hareket et;
mutluluk geldiği gibi yine gidebilir.
5282- Hükümdar kötü olursa dünyayı bozar;
ona engel olan çıkmazsa yolunu şaşırır.

Şeklindeki beyitler Hakan'ın şahsında, dünyanın iyiliği ve güzelliği için gerekli olan unsurlar anlatılmaktadır.

A-Hükümranlığın Menşei

M. VII-IX. asırlarda Kök-Türkler, Proto-Bulgarlar ve Uygurlardan kalan kitâbe ve vesikalarla kağanların unvanları yalnız hanlık hâkimiyetinin değil, kendisinin de Tanrısal menşeiini belirtir ve kut taşıdıklarını ifade eder. Bu unvanlarda “Tengride Bulmuş” veya “Tengride Kut Bulmuş” yahut “Kutlug” daima rastlanan esaslı unsurlardır. Orhun Kitâbelerinde Bilge Kağan'ın ağzından nakledilen şu ifade dikkate değer; “*Tengriyarlıkadıkun için (ö)züm kutum bar için kaganolurtım*”³⁴ Türk hâkimiyetinin ilâhî menşeiine dair inançları yabancı hükümdarlara gönderilen mektupların başlangıç ifadelerinde daha kat'i bir şekilde görülmektedir.³⁵ Neticede eski Türk hükümrânlık telakkisi karizmatik (hükümdarlık yetki ve kudreti Tanrı tarafından bağışlanan) tip olarak kabul edilmiştir.³⁶

³⁴ İnalçık, “Osmanlılar'da Saltanat ve VerâsetiUsûlü”, 73-74; Bilge Kağan'ın, “*Tanrı irâde ettiği için tahta oturdum, dört yandaki milletleri nizâma soktum*” şeklindeki bu cümlesi hâkimiyetin semâvî menşeiini işaret ettiği gibi, dindarlığına da atıftır. Bkz., Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi-Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*, Ötüken Yay., İstanbul 2003, 112

³⁵ Bkz., Turan, 115

³⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 248; Bu konuda ayrıca bkz., İnalçık, “Osmanlılar'da Saltanat ve VerâsetiUsûlü”, 70, 75; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 248-251; *Kutad-gu Bilig*, 28; Donuk, Abdulkadir, *Türk Hükümdarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1990, 7, 40-41; “Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, (1981), 29-56; Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı -XI. Yüzyıl- (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, Kültür Bakanlığı Yay., İst. 1981, 66, 70; Buna da *Kut* denilmektedir. *Kut* hakkında bkz., Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*, 77-80; Başer, 51-68; Burada şu hatırlatmayı yapmakta da fayda vardır ki, yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiği anlayışı sadece Türklere has değildir. Bizans'ta bu anlayış konusunda Ostrogorsky, “*İmparator Tanrının seçilmiş kuludur, takdir-i ilahi gereği hüküm sürmesi için görevlendirilmiştir ve Tanrının himayesindeki*

Bu kadim anlayışın, İslâm tesiri altındaki Yusuf Has Hâcib tarafından da devam ettirildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

- 90- Tanrı verdi dilediğin bütün dilekleri
 109- Ey devletli hükümdar, Tanrı sana mutluluk verdi
 5901- Sen iyi ad dile, Tanrı sana mutluluk verdi
 5947- Bu Beyler³⁷ hâkimiyetlerini Tanrıdan alır

Yusuf Has Hâcib, eski Türk geleneklerine uygun olarak, devlet başkanlığını kişinin iradesi üzerinde görür ve Tanrı'nın bir bağıışı olarak değerlendirir.³⁸

Türklerde hükümlanlığın menşeinin öteden beri ilâhî bir kaynağa bağlanmasına fazla şaşırılmamak gerekir. Çünkü bu anlayış sadece Türklere özgü değildir. Hâkimiyetin geniş halk kitlelerine yaygınlaştırılması ve devlet otoritesinin halkın nazarında disipline edilebilmesi için, halkın reyinin gündeme getirilmediği durumlarda, ilâhî bir kaynağa dayanmak kaçınılmazdır. Her ne kadar günümüzde ilâhî kaynağın yerini, halkın tercihi almış olsa dahi, tarihî süreçte gerek doğuda ve gerekse de batıda iktidarların veya iktidar taliplilerinin kutsî bir dayanak aradıkları kesindir. Ancak burada şu farka işaret etmek gerekir ki, Hakan hiçbir zaman icraatında “lâ yusel” değildir. Kafesoğlu'nun da belirttiği gibi, Türk Hükümdarı insanüstü bir varlık sayılmamaktadır. İdare yetkisi bazı şartlarda sınırlandırılmıştır.³⁹ Kutadgu Bilig'de, Hakan'ın daima Tanrı'dan yardım istemesi ve bu konuda Hakan için Tanrı'ya dua etme, söz konusu anlayışın bir tezahürü olsa gerek;

- 88- Tavgaç Ulu Buğra Han dünyaya hâkim oldu;
 adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.
 92- Devran sana beylik ve taht verdi;
 Tanrı bu taht ile bahtımı daim etsin.
 109- Ey devletli hükümdar, Tanrı sana mutluluk verdi;
 adı bin kere zikrederek ona şükretmek gerekir.

imparatorluğun hükümdarı olmakla ilahi irade'yi yerine getirmiştir...” demektedir. Bkz., Ostrogorsky, Georg, “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, çev: Özden Arıkan, *Cogito*, sayı: 17, 51-67, İstanbul 1999, 52. Araçlarda ise ilk olarak bu anlayışa Hz. Osman atıfta bulunmuştur. O, iktidardan “Allah'ın kendisine giydirdiği gömlek” olarak bahsetmektedir. Bkz., İbnŞebbe, Ebu Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî (262 / 845), *KitâbuTârîhi'l-Medineti'l-Münevvere*, I-IV, thk: F. Muhammed Şeltut, yer ve tarih yok, IV, 1161; Bu anlayışın Osmanlılar'da da devam ettiğini görmekteyiz. Osmanlılar'da hâkimiyetin menşei konusundaki tartışmalar için bkz., İnalçık, “Osmanlılar'da Saltanat ve VerâsetiUsûlü”, 74-81, 93-94

³⁷ Kutadgu Bilig'de geçen “Bey” sözcüğünden, “Devlet Başkanı”nı, “Beylik”ten de, “Devlet”i anlamak mümkündür. Bkz., Kezer, 102, Donuk, *İdari ve Askerî Ünvan ve Terimler*, 5-8

³⁸ Kezer, 111

³⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 256

- 116- Ya Rab, sen onun devletini arttır, bütün dileklerini yerine getir, her işinde arka ve destek ol.
 122- Daha başka ne gibi arzusu, dileği varsa, Tanrı ona daima arka ve destek olsun.
 1030- Tanrı'ya şükretti, onu çok övdü ve dedi ki: Ey Rabbim, sen merhametli ve azizsin
 1031- Bana bütün iyilikler senden geldi; ben senin günahkâr ve kusurlu kulunum.

Neticede, Türkler siyaset iktidarın kaynağını Tanrı'ya bağlama suretiyle Hakan'ı Tanrı huzurunda sorumlu tutmuşlar, bu gün "millî irade" diye ifade edilen, "yüksek otorite" meselesini, daha o çağlarda halletmiş ve insanları bir hükümdarın şahsî insaf duygusuna sığınmaktan kurtarmışlardır.⁴⁰ Hakan'ı mutlak bir iradeye karşı sorumlu tutan Yusuf Has Hâcib ile Hükümdarı hiçbir kaydı şart altına almayan Machiavelli arasında⁴¹ ciddi bir anlayış farkı olduğu da aşikârdır.

B-Hükümran / Hakan'ın Özellikleri

Burada, Yusuf Has Hâcib'in devlet başkanında olması gereken özelliklere geçmeden önce, batıların ünlü düşünürü Machiavelli'nin devlet başkanında olması gereken özellikler olarak sıraladıklarına bakmak, XI. yüzyıl Türk iktidar anlayışı ile XV. yüzyıl Batı iktidar anlayışını kıyaslamak açısından önemlidir. Machiavelli'ye göre, yurttaşların yardımı ile hükümdarlığa gelen kişinin "çok değerli" olmasına gerek yoktur. Yalnız elverir ki, "kurnaz" olsun. Devlet başkanının selâmeti, halkın çaresizliğinde yatmaktadır. İktidarı sürekli elde tutabilmesi için, Machiavelli, hükümdarın "iyi olmamayı" öğrenmesi gerektiğini düşünür. Bir devlet başkanı için cömert olmak değil, fakat "cömert" tanınmak önemlidir. Devlet başkanı, halkın nefretini çekmeden, halka yeteri kadar zulüm edecek, onu çaresiz bırakacak ama bu arada vizyonu ihmal etmeyecektir. Devlet başkanının başka bir özelliği de sözünde durmamasıdır. Devleti korumak için çoğu kez verdiği söze, merhamete, insanlığa ve dine aykırı davranışlarda bulunabilir. Onun gerekli olan yerlerde kötülüğe başvurmasını bilmesi gerekmektedir.⁴²

Yusuf Has Hâcib'e göre ise, devlet başkanı; güler yüzlü, tatlı sözlü (2070-2072), alçak gönüllü (2073), iyi yürekli, aslı iyi (108, 455, 457-458, 878-879, 894, 1437, 5282), sözü doğru (407, 5903),

⁴⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 258

⁴¹ Bkz., Kezer, 30-31

⁴² Machiavelli'de devlet başkanlığı konusunda bkz., Kezer, 30-39

gönlü zengin (407, 2759), bilgili (281, 408), cesur, dürüst (409), himmet, mürüvvet sahibi (411), erdemli (284-285, 2074, 3008-3009), cömert (2073, 3027-3028, 3034, 5904), samimi (5904), dirençli ve yiğit (5905) olması gerekir.⁴³

Yusuf Has Hâcib'in, devlet başkanından beklentilerinin çok daha yoğun nitelikler taşıdığına şüphe yoktur. Bu itibarla, devlet başkanının portresini çizerken, son derece ayrıntıya girmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Düşünürümüzün bu kimlikte aradığı kriterler, evrenseldir ve hiç tereddütsüz bütün zamanlar için geçerlidir.⁴⁴

Şunu ifade etmeliyiz ki, Kutadgu Bilig'de esas olan bu özelliklerin hepsinin Hakan'da mevcudiyetinden ziyade, var olma temennisidir. Bundan hareketle, Kutadgu Bilig'de hükümdarlık anlayışı konusunda gerçekçiliğin ileri derecede ön plana çıkarılmış olduğunu söyleyebiliriz.

C-Hakan'ın Sorumlulukları / Görevleri

28 | db Kutadgu Bilig'de Hakan'ın sorumluluklarına ve görevlerine bağlı kalması istenir:

- 1436- Ey hükümdar, sen bugün halkın başında bulunuyorsun; halkı gözet, aklın başında ve uyanık ol.
1437- Hükümdarların omuzlarına ağır yük yüklenmiştir; ey iyi huylu insan, ihmalkâr olma, tedbirli davran.

Kutadgu Bilig'de Hakan'ın şahsında Devletin halka karşı yüklediği görevlerde sayılmakta ve ancak kendi görevlerini yere getirdiği zaman halktan görevlerini yerine getirmesini bekleyebileceği vurgulanmaktadır:

- 5574- Halkının senin üstünde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme.
5575- Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgisi bol.
5576- İkincisi halkı adil kanunlarla idare et; birinin diğerine baskı kurmasına meydan verme, onları koru.
5577- Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır.
5578- Böylece halkın hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar.

Buna göre, devletin üç önemli görev vardır. Bunlar:

a-Para ayarının korunması (İktisadî istikrar)

b-Adil Kanunlarla idare (Töre)

⁴³ Bu konuda ayrıca bkz., Donuk, *Türk Hükümdarı*, 9-27; Genç, 84-99; Arslan, 36-37

⁴⁴ Kezer, 24

c-Ülkede güvenliğin sağlanması (Asayiş).⁴⁵ Sonuçta, ekonomi, adalet, askerî görev ve sorumlulukları olan Hakan, bu vazifeleri yapabildiği müddetçe tahtta kalabilir, muvaffak olamadığı zaman düşerdi. Çünkü Tanrı başısladığı hükümlerlik hakkını ona lâyük olmayanlardan geri alabilirdi.⁴⁶

Kutadgu Bilig'in gerçekçiliğini ifade bakımından bütün bu görevlerin tek başına Hakan'ın şahsına yüklenmiş olmadığını da ifade edelim. Hakan'ın arzusu üzerine (422-425, 418-419) bir idareci sınıf teşekkül ettirilmiş ve Hakan'ın görevlerine yardımcı kılınmıştır (276, 545, 840, 842-845, 891, 895, 5727). Görüleceği üzere Kutadgu Bilig'de hâkimiyetin merkezinde yer alan hükümdar insan-üstü, hayalî, asılsız bir kişilik olmaktan çok uzaktır.

II. Dünya Hâkimiyeti

A-Ülkü - Dünya ayrımı

Yukarıda Cihan Hâkimiyeti düşüncesinin efsaneden ibaret olduğu yolundaki mevcut görüşe değinmiştik. Ancak Kutadgu Bilig'de de, Türk Cihan Hâkimiyeti anlayışında gerçekler ile idealler açık bir şekilde birbirinden ayrılmıştır:

1041-	Memleketi düzenledi, idaresi düzeldi;
Hükümdarın mutluluğu günden güne arttı.
1042-	Bir süre böyle huzur ve düzen içinde geçti;
halkın ve memleketin her işi yoluna girdi.
1043-	Memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı;
Hükümdarın hazinesi altın ve gümüş ile doldu.
1044-	Hükümdar rahat etti ve huzura kavuştu;
şöhreti ve nüfuzu dünyaya yayıldı.
3103-	Hükümdarın devleti sayesinde dünya düzeldi;
keserler kısa ve sevinçler uzun oldu.
3126-	Dünya hâkimi ve bütün memleketleri
idaresi altına almış olan hakan ne der dinle.
5942-	Halk huzura kavuştu, dünya düzene girdi...

Görüleceği üzere bu beyitlerde, dünya hâkimiyetinin, ülkedeki dirlik ve düzenden sonra geleceği, ulusun ve ülkenin düzelmesinin, dünya devletlerinin ve uluslarının düzelmesi sonucunu doğuracağı anlatılmaktadır. Burada ne bir efsaneden ne de bir ütopyadan söz edilebilir. Tam tersine, ülke ve milletin geleceği için, halk ve idarecilerin önüne yüksek hedeflerin konulması söz konusudur.

⁴⁵ İnalçık, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", 264; Kafesoğlu, *Kutad-gu Bilig*, 29; Kezer, 94-96; Hükümdarın vazifeleri konusunda ayrıca bkz., Donuk, *Türk Hükümdarı*, 27-38; Genç, 99-114; Arslan, 79-80

⁴⁶ Kafesoğlu, *Kutad-gu Bilig*, 29

B-Cihan Hâkimiyetinin Gayesi

Cihan hâkimiyeti düşüncesinden güdülen gaye, yeryüzünde huzur ve sükûnu sağlamaktır. “Türk Devleti” anlamındaki “il” deyiminin aynı zamanda barış manasını ifade etmesi de bunu gösterir.⁴⁷

Kutadgu Bilig’de dünya hâkimiyetinin gayesinin, dünyada barışı, dirlik ve düzeni sağlamak olduğuna dair birçok beyit mevcuttur:

- 93- Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu;
bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi.
103- Dünya asayışe kavuştu ve düzen kuruldu;
o adımı kanunla yüceltti.
1040- Halk kurtuldu, zahmet denen şey ortadan kalktı;
kuzu ile kurt birlikte yaşamaya başladı.
1886- Dünya halkı huzur ve mutluluk içinde rahata kavuştu;
bütün halk hükümdara dua etti.
3096- Bir süre böyle yaşadı ve böyle davrandı;
kurt ile kuzu denk oldu.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki, Kutadgu Bilig’de ifadesini bulan Türk Cihan Hâkimiyeti mefkûresinin temel gayesi, hiçbir zaman emperyalist bir düşünceyle, daha çok toprak, daha çok ganimet elde etmek olmamıştır. Yukarıdaki beyitlerde, İslâm dini ile yeniden yoğrulan hâkimiyet anlayışındaki ulvî gayeleri görmek, zor olmasa gerek diye düşünüyoruz.

C-Hâkimiyette Devamlılık İlkesi

Kutadgu Bilig’de Türk hâkimiyetinin ilelebet olması arzusu yatığı görülmektedir:

- 115- Bu hakanın adı kitaba yazıldı;
ey devletli hükümdar, bu ad ebedi kaldı.
119- Felek hep dönmeye devam etsin;
düşmanın başı hep eğik kalsın.
120- Yağız yer, kızıl bakır oluncaya kadar;
ya da ateşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar.

Ancak bu ebediliğin sağlanması için bazı şartlar gereklidir. Yusuf Has Hâcib gibi, Machiavelli de fetih yolu ile ele geçirilen ülkeleri elde tutmanın yollarını zikreder. Ne var ki, aradaki fark oldukça büyüktür. Her şeyden önce Machiavelli’nin dış politikası üzerindeki düşünceleri tek kelime ile sömürgecidir. Ona göre, Fetih yoluyla ele geçirilen ülkeleri elde tutmanın üç yolu vardır. İlk yöntem, ele geçi-

⁴⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 254

rilen ülkeyi yakıp-yıkarak, halkı yok etmektir. İkinci yöntem ise, fethedilen ülkeye gidip yerleşmektir. Machiavelli son yöntem olarak ise, işgal edilen devleti, kendi yasaları ile bırakmak, ancak haraca bağlayıp, uydu bir yönetim kadrosu oluşturmayı önerir.⁴⁸ Yusuf Has Hâcib'in ise, hâdiseye yaklaşımı oldukça farklıdır ve devamlılığın sağlanması için üç yöntem değil, sağlanması gereken üç şart ileri sürmektedir. Ona göre, hâkimiyetin sürdürülebilmesi için şu şartların yerine getirilmesi zorunludur:

1-Yasa – Töre

Türk Devlet ve topluluğunda din adamları veya askerler gibi imtiyazlı sınıfların teşekkülüne elverişli bir sosyal ortamın bulunmaması, hürriyet ve adalet prensiplerini yürürlükte tutan bir kanun hâkimiyetini mümkün kılmaktaydı.⁴⁹ İslâm'ın kabulünden sonra da bu durumun devam ettiği açıktır. Kutadgu Bilig'de yasaların ve uygulanmasının (töre) özellikleri ve hâkimiyetteki yeri anlatılmaktadır:

- 286- O bunlarla kılıç vurup düşmanın boynunu biçer;
ilini ve halkını kanun yoluyla düzene sokar.
- 454- Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan yasadır
ve onu doğru uygulamak gerekir.
- 830- Benim bu kanunum hangi memlekete erişse, o memleket
baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa hep düzene girer.
- 2034- Kanun ile ülke genişler, dünya düzene girer;
zulüm ile ülke eksilir, dünya bozulur.
- 3093- Bundan sonra hükümdar gönlünü doğrulttu;
halka iyi kanunlar koymaya devam etti.
- 3094- Halk huzura kavuştu, zayıflar semirdi
onu sevenler yükseldi, düşmanları zayıfladı.
- 3108- Kanunu doğru uyguladın dünya düzene girdi;
hiç kimse memlekette bir zorbaya artık rastlamıyor.
- 4010- İnsanlar halkın idaresini ve beylerin işini
belirli bir töre ve usule göre yürütür.
- 5285- Sen her vakit doğrulukla hüküm ver;
beylik kanunla ayakta durur.

Kutadgu Bilig, her şeyin temelinde adil yasayı koymaktadır. Ülke içinde ve dışında düzenin sağlanması âdil uygulanan yasaya bağlıdır. Kanunlar her şeyin, herkesin, devlet başkanı dâhil, üstündedir. Dolayısıyla kanun hâkimiyeti esastır. Keyfiliğe yer yoktur. Ayrıca bu kanunları doğru uygulamak gerekir. Yani doğru uygulamadıktan sonra, kanunun iyi olmasının fazla bir değeri olamaz. Önemli olan

⁴⁸ Bkz., Kezer, 48-49

⁴⁹ Kafesoğlu, *Kutad-gu Bilig*, 23

iyi kanunun “doğru” uygulanmasıdır. O, devletin “kanun ile ayakta” durduğunun farkındadır. Bunun için devlet “halka hep iyi kanunlar” uygulamak ve böylece toplum için huzur, mutluluk ve aynı zamanda meşru “iktidar” kaynağı olmak durumundadır.⁵⁰

2-Bilgi – Anlayış

Hâkimiyetin temini ve devamlılığının sağlanması için ikinci şart, bilgi ve anlayıştır:

- 217- Dünyayı elde tutmak için kişide anlayış gerekir;
halka hâkim olmak için ise hem akıl hem de yürek gerekir.
- 218- Dünyayı elinde tutan, onu anlayışla tuttu;
halka hükmeden, bu işi bilgiyle yaptı
- 221- İnsanların kötüsü anlayış yoluyla asılır;
halk arasında çıkan fitne bilgiyle bastırılır
- 224- Dünyayı elde tutmak için insanın anlayışlı olması
ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması gerekir.
- 251- Bunlardan hangisi bilgiyi bulduysa,
onlar zamâneye ve dünyaya hâkim olmuşlardır.
- 255- O eline aldığı her işi dikkatle yapmış,
bilginin gösterdiği yolda yürüyerek halkı idare etmiştir
- 1780- Bilgisize devlet ve mutluluk (kut) gelirse, halkın arasına fesat girer
ve bu da memleket için öldürücü bir felaket olur.
- 1953- Bey adı, Bilig kelimesi ile ilgilidir;
Biligin lâmi giderse, beg adı kalır.
- 4013- Dünyayı tutan insan akıllı olmalı;
halkın başında bulunan da yürekli olmalı.

32 | db

Yusuf Has Hâcib, dünyayı elde etmek, halkı yönetmek, kötülüğü yok etmek, fitneyi bastırmak için bilgi ve anlayışın gerekliliğini vurgularken, “dünyaya yön verenler” ifadesi ile cihan hâkimiyetinden ne anladığını da ifade etmektedir.

3-Kılıç – Asker

Yusuf Has Hâcib’in bu konudaki üçüncü şartı askerî güçtür. Ancak bu gücün faaliyete geçirilmesi için Bilgi ve Anlayışla çözümün bulunmaması gerekmektedir:

- 222- İşleri bu ikisi ile halledemezsen,
Bilgiyi bırak, elini kılıca daya
- Kutadgu Bilig’de, fetihlerin yapılmasında ve iç düzenin sağlanmasında askerî gücün önemi vurgulanmıştır:
- 286- O bunlarla kılıç vurup düşmanın boynunu biçer;
İlini ve halkını kanun yoluyla düzene sokar.
- 2139- Beyler kılıç ile memleketlerine hâkim olur;
kılıçsız ve gafil bey memleketine sahip olamaz.
- 2140- Kılıç ile balta memleketin bekçisidir; halkın
başında bulunan, kılıç sayesinde memleketler ele geçirir.

⁵⁰ Kezer, 91

- 2141- Kılıç ile baltayla düşmanını yenmiş olan
 2143- Kılıç ile baltayı kendine muhafız yap, ey kudretli,
 kılıç bekçi olursa, bey rahata kavuşur.
 2144- Kılıç kımıldadığı sürece düşman kımıldayamaz;
 kılıç kımına girerse beyin huzuru kaçır.
 2145- Ey bey, kılıç kullananı her zaman sevindir ve böylece
 kendin de daima sevinç içinde yaşa, zahmet yüzü görme
 3032- Asker buldukça beylerde memleket eksik olmaz;
 asker olmasa bey memleketine uzun süre hâkim olamaz.
 3033- Asker beyden memnun oldu mu,
 bey hangi memleketi isterse onu elinde bulur.
 5519- Eğer cesur ve kahraman biriye ona gümüş ver;
 kılıç kullansın, sana şehir ve memleketler fethetsin.

Görüleceği üzere, Yusuf Has Hâcib, sivil-asker ittifakını tavsiye etmekte, sivil idarenin huzurunun, askerinin memnun edilmesinden geçtiğini ifade etmektedir. Dönemin siyaset anlayışı açısından dik-kate değer bir diğer husus ise, askerinin 'bey'e (sivil idareye) bağlı olması gerekliliğini vurgulamasıdır.

Kutadgu Bilig'de salt askerî gücün varlığı savunulmaz. Bilgi ile çözüm bulunmayınca askerî güce başvurulmasını öneren Yusuf, kılıcın tek başına etkili bir güç olamayacağını bilmektedir. Bunun

- 268- Biri eline kılıç aldı, halkı itaat altında tutar;
 biri eline kalem aldı, doğru yolu bulup gösterir.
 269- İyi töre onlardan kala geldi;
 bu mirastır, kimin eline geçerse onu yükseltir.
 2425- Memleketi alan onu kılıçla almıştır,
 memleketi tutansa onu kalemle tutmuştur.
 2426- Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür;
 fakat kalem olmayınca insan onu elinde tutamaz.
 2427- Herhangi bir memleket kılıç ve güçle alınabilir; fakat
 bu hâkimiyet şiddet ve intikamla uzun yıllar sürmez.
 2428- Hangi şehir ve eyalet kalemle idare edilirse,
 orada herkes kendi arzu ve nasibini bulur.

Özellikle son iki beyitteki kalem ifadesini, bilgi yerine sivil idare olarak kabul etmekte hiçbir sakınca yoktur. Bu bağlamda Kutadgu Bilig'in, "sivil yönetimi" tavsiye ettiğini söyleyebiliriz. Yusuf Has Hâcib'in, günümüz Türkiye'sinde oldukça sık bir söylem olan "kurumlar arası kavga olmaması" olgusuna işaret etmesi de, tarihî süreçte Türk yönetim sisteminin her daim aynı sıkıntıları yaşadığını göstermektedir.

Sonuç

Kutadgu Bilig'de her ne kadar dağınık ve girift bir şekilde yer almış olsa dahi, Türk Cihan Hâkimiyeti düşüncesinin belli bir siste-

me oturtulduğu görülmektedir. Hâkimiyet anlayışının merkezine yerleştirilen Hakan ve onun etrafında idareci sınıf, bunların görev ve sorumlulukları, ülke ile dünya kavramlarının birbirinden ayrılması, ülke yönetimi için yapılması gerekenler ve son olarak da hâkimiyette devamlılık ilkesi gibi unsurlar eserde yer almıştır.

Kutadgu Bilig özelinde cihan hâkimiyeti mefkûresinin, gerçekleştirilmesi imkânsız, hayalî bir ülkü olmadığı, tam tersine mantıkî tutarlılığa sahip, sağlam bir altyapı üzerine bina edildiğini söyleyebiliriz. Kutadgu Bilig’de, tüm dünyanın tek bir hakana bağlanması şeklinde bir anlayış yoktur. Bilakis, Türk cihan hâkimiyeti olarak, bütün dünyanın Türk Devletine saygı duyması, gücünü ve otoritesini kabul etmesi olarak sunulmaktadır. Aynı şekilde, maddî nedenlere dayalı, sınır tanımaz bir fetih anlayışı da yoktur. Fetihten gaye, dünya barışının sağlanması, yeryüzünde adaletin tesisi ve ülke için tehdit unsurlarının bertaraf edilmesidir.

Kaynakça

34 | db

- Arat, R. Rahmeti (Mustafa Kaçalın), “Kutadgu Bilig”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, 478-480
- _____, “Kutadgu Bilig”, *İA*, VI, Eskişehir 1997, 1038-1047
- Arslan, Mahmut, *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay., İst. 1987
- Başer, Sait, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1990
- Berktaş, Halil ve komisyon, “İktisat Tarihi”, *Türkiye Tarihi*, ed: Sinan Akşit, Cem Yay., İstanbul 1997, I, 25-136
- Caner, Cantürk, “Kutadgu Bilig’de Türk Yönetim Felsefesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 137, (Nisan 2002), 139-144
- Donuk, Abdulkadir, “Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, (1981), 29-56
- _____, Abdulkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1988
- _____, Abdulkadir, *Türk Hükümdarı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1990
- Eraslan, Kemal, “Yusuf Has Hacib”, *İA*, Eskişehir 1997, XIII, 438-440
- Ersoylu, Halil, “Kutadgu Bilig’de Kur’an-ı Kerim Ayetlerinden İlhamlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, (Aralık 1981), 17-41
- Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı -XI. Yüzyıl- (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*, Kültür Bakanlığı Yay., İst. 1981
- İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî (262 / 845), *Kitâbu Târîhi'l-Medineti'l-Münevvere*, I-IV, thk: F. Muhammed Şeltut, yer ve tarih yok
- İnalçık, Halil, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Ankara 1966
- _____, Halil, “Osmanlılar’da Saltanat ve Verâseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgili”, *SBF Dergisi*, XIV / I, (1959)

- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, I-V, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İst. 2002
- Kafesoğlu, İbrahim - Yıldız, Hakkı Dursun - Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)*, İSAR, İstanbul 1999
- _____, İbrahim, *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980
- _____, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2000
- Kara, Mehmet, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, Birleşik Yayınları, Ankara 1990
- _____, "Kutadgu Bilig'de Kur'an ve Hadisin Tesiri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 72 (Haziran 1991), 49-85
- Kezer, Aydın, *Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., VI. Bsk., Ankara tz.
- Külekcı, Numan, *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig'ten Seçmeler*, Toker Yay., III. Bsk., İst. 2005
- Ostrogorsky, Georg, "Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni", çev: Özden Arıkan, *Cogito*, sayı: 17, 51-67, İstanbul 1999
- Parmaksızoğlu, İsmet, *Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982
- Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Ankara 1971
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi-Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*, Ötüken Yay., İstanbul 2003
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Kutadgu Bilig", *Dergah Yay.*, İstanbul 1986, VI, 16-17
- Uslu, Mustafa, "XI. Asırda bir Türk Mütefekkeri Yusuf Has Hacib", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı- 87, (Mart 1994), 42-44
- Ünal, Mustafa, "Kutadgu Bilig ve Divanü Lügat-it-Türk'deki Halk İnanışlarına Fenomenolojik Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 114, (Haziran 1998), 215-224
- Yeni Türk Ansiklopedisi, "Kutadgu Bilig", Ötüken Yay., İstanbul 1985, VI, 2008-2011
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev: Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İst. 2006,

